

Соціологія та політологія / Історія соціально-політичних вчень:
вітчизняний та зарубіжний досвід

Карасевич А. О.,

к. філос. н., професор кафедри філософії та суспільствознавства

Лисенко Л. Г.,

к. іст. н., доцент кафедри філософії та суспільствознавства

Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини

Україна, м. Умань

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІЇ ОЛЬГЕРДА-ПОЛІТА БОЧКОВСЬКОГО

Аналіз української політичної думки першої половини ХХ століття показує, що значне місце в її розвитку належить ученим-емігрантам. Стрижневою ідеєю їхніх досліджень була ідея верховенства інтересів народу, суспільства над інтересами держави. В українській політичній думці цього періоду можна виділити три основні напрями: народницький, консервативний і національно-державницький. Останній напрям почав формуватися в Галичині ще наприкінці ХІХ ст. і був пов'язаний насамперед з державницькими ідеями І. Франка та Ю. Бачинського. Фундатором націонал-державницького напрямку був С. Дністрянський. Головний зміст його концепції можна визначити як право кожної нації на самовизначення. Він розробив теорію суспільних зв'язків, яка допомогла йому обґрунтувати право України на самовизначення на її етнічній території. Поряд з С. Дністрянським представниками цього напрямку були В. Старосольський, О. Бочковський, С. Рудницький, О. Ейхельман, О. Лотоцький, А. Яковлів.

Метою статті є дослідження основних положень концепції формування нації Ольгерда-Іполіта Бочковського.

Ольгерд-Іполіт Бочковський народився 1 березня 1885 року в Кіровоградській області на залізничній станції Долинській. Його батько

Аполлон Бочковський був державним чиновником залізниці, мати Анна, в дівочтві Раєцька. Батьки за віросповіданням були римо-католиками, виховували Ольгерда Бочковського у польському дусі. Освіту він здобував у реальному училищі в Єлисаветграді (сучасному Кіровограді), яке закінчив у 1903 році. У цьому ж році Ольгерд Бочковський вступив до Лісного інституту в Петербурзі та водночас – на економічний факультет Петербурзького Політехнічного інституту. Після революційних подій 1905 року він покидає Росію і їде до Праги, де сформувався як вчений і де пішов з життя 9 листопада 1939 року. О. Бочковський писав, що Європа з дитинства була його духовною батьківщиною, що він ніколи не поділяв ні слов'янського, ні революційного месіанізму, що з московської в'язниці царату він їхав до Європи, як додому [1].

У 1906–1909 рр. О. Бочковський відвідує студії тогочасних визначних професорів філософського факультету Карлового університету Л. Нідерле і Я. Бідла. У Празі він знайомиться з професором Томашем Гаррігом Масариком, видатним ученим і політиком, майбутнім президентом Чехословаччини. Знайомство видатного чеського вченого-філософа і студента з України з часом переросло у дружбу та співробітництво. Згодом О. Бочковський напише, що з 1908 року бере початок ідейний вплив професора Т. Масарика на нього [1].

Значний вплив на формування світогляду О. Бочковського мала праця Т. Масарика «Чеське питання», яка була перевидана в 1908 році. В цій монографії автор проводить соціологічний аналіз проблемних питань чеської історії, культури, прагнень чеського народу. В цьому ж році О. Бочковський починає свою публіцистичну діяльність. Першою вийшла друком в авторитетному науковому журналі «Slovansky prehled» його стаття «Росія, політичні партії та гуртки», через два роки в цьому ж журналі О. Бочковський публікує декілька статей під назвою «Українське питання». У Відні в 1916 році побачила світ його монографія «Поневолені народи царської імперії. Їх національне відродження та автономічні прямування», в якій він показує широкій громадськості політику російського царату, спрямовану проти власних народів. На його думку, Росія повинна зазнати поразки у Першій світовій війні і,

насамперед, від неї потрібно відділити як можна більше західних, тобто «немосковських», регіонів, які є головною економічною основою російського імперіалізму.

Згодом вийшли друком такі праці О. Бочковського, як «Фінляндія і фінляндське питання», «Боротьба народів за національне визволення», «Т. Масарик, національна проблема та українське питання» тощо. Найпродуктивнішими в житті О. Бочковського були 1923 – 1932 рр., коли він очолював кафедру соціології та націології економічно-кооперативного факультету Української господарської академії в Подєбрадах. Є. Маланюк, який в цьому закладі навчався, згадував, що Українська господарська академія була насамперед лабораторією, де культивувався тип «новітнього українця» [1].

О. Бочковський вважав, що першим дослідником феномену нації був І. Г. Гердер, який ще «наприкінці XVIII ст. підніс проблему нації, передбачаючи майбутню роллю та значення як культурного та громадського чинника в новітній історії Європи. Нація для Гердера є природним органом людства; держава – «штучним витвором» [2, с. 1]. Незаперечною заслугою І. Г. Гердера, на його думку, є те, що він першим розрізнив поняття «держава» і «нація».

В Німеччині, за О. Бочковським, національна ідеологія переплітається з теорією у філософії Фіхте і Гегеля, в Австро-Угорщині національні питання досліджують Ф. Палацький, Т. Масарик, Л. Гумплович, К. Кавтовський, К. Реннер, в Італії – Мадзіні, Манчіні і Маміямі, у Польщі – Ф. Пі- й- Маргаль, у Франції – Е. Ренан, в Росії – О. Герцен, М. Бакунін, А. Градовський, В. Соловйов, в Україні – М. Костомаров, В. Антонович і, особливо, М. Драгоманов. О. Бочковський зазначає, що у XIX ст. «... в Європі не багато було вчених, ім'я яких більш заслужено може бути вписане на сторінках преісторії націології, ніж ім'я автора «Чудацьких думок про українську національну справу» і «Історичної Польщі та великоросійської демократії», щоб обмежитися лише двома зі становища науки про націю, без сумніву, найцікавіших праць великого українського європейця...» [2, с. 7 – 8].

О. Бочковський розробив основні положення концепції формування нації в працях «Націологія і націографія», «Боротьба народів за національне

визволення», «Вступ до націології», «Поневолені народи царської імперії. Їх національне відродження та автономічні прямування», «Народження нації», «Життя нації».

Нація, вважав О. Бочковський, – це духовна спільнота, яка є сукупністю людей на природних підставах і потребах, оскільки кожний свідомий народ має право на власну державу, поєднавши етнічний і політичний принципи, за умови виключення бюрократичного централізму, на відміну від спілки як статутно організованого об'єднання на основі розуму. О. Бочковський аналізує роль органічних і механічних чинників у процесі формування нації. Він вважає, що каста, церква, клас, партія, держава є механічними формами суспільного об'єднання людей, тоді як нації – це органічні і найбільш пізні форми такого об'єднання. Вони – наслідок і результат природного розвитку суспільства. При цьому О. Бочковський не виключає можливості створення нації механічним способом, наприклад, за допомогою держави.

О. Бочковський досліджує питання національної приналежності кожної окремої людини. Вчений зазначає, що це питання «... не таке просте, як на перший погляд може здаватися. Воно не вирішується механічно тільки походженням людини, хоч, звичайно, цей факт здебільшого має рішальне значення. Також етнографічний критерій не є ще в даному разі абсолютно рішальним, хоча, річ ясна, має дуже велике значення» [3, с. 2]. О. Бочковський розрізняє національність пасивну та активну. Перша, вважає дослідник, є стихійною і підсвідомою, «характеризує скоріше кінцеву фазу етногенези; остання – є неминучою передумовою націогенези» [3, с. 2]. Він підкреслює, що сучасну націю визначає саме активна національність. Вчений аналізує всі ступені перетворення етносу в націю, тобто в спільноту чи колектив, що «складається з поодиноких людей (індивідів). Колективне перетворення народу в націю немислиме без активного національного усвідомлення його окремих індивідів» [3, с. 2 – 3].

О. Бочковський розглядає й питання про те, чи може бути людина анаціональною, тобто безнаціональною. Вчений підкреслює, що це питання не має практичного значення, бо таких людей обмаль. Він зазначає, що

ідеологічно анаціоналізм відстоюють прихильники космополітизму, універсалізму, первісного інтернаціоналізму, анархізму та комунізму, зокрема, більшовики. «В кожному разі особиста анаціональність – це незвичайно рідке явище, що може бути пояснене винятковими обставинами... Натомість бінаціональність (двонаціональність) – це явище більш поширене, зокрема на початках націогенії якогось народу» [3, с. 3 – 4].

О. Бочковський зазначав, що становлення нації – це тривалий процес, який охоплює пробудження, відродження і самовизначення народів. Він вважає, що відроджуватися може лише те, що колись існувало, але з тих чи інших причин занепало. Так, наприклад, в Європі відроджувалися напівісторичні народи – чехи, каталонці, фламандці, провансальці тощо. А пробуджуватися можуть тільки ті народи, що не змогли витворити власну державу, наприклад, латиші, естонці. За відродженням і пробудженням йде самовизначення, яке передбачає утворення національної державності. За О. Бочковським, держави античної доби і середньовіччя «були аноціональні, не мали свого власного національного обличчя» [4, с. 87].

Український народ О. Бочковський вважав напівісторичним, тому перед своїм самовизначенням він має пройти дві попередні стадії національного розвитку – пробудження і відродження. На його думку, український народ у своїй національно-визвольній боротьбі нерідко діяв навмання, не використовував належним чином досвід інших народів.

Процеси формування нації, за О. Бочковським, визначаються трьома чинниками: хронологічним, географічним і суспільним. Дія хронологічного чинника виявляється в тому, що процеси творення недержавних народів є значно пізнішими, припадають, головним чином, на кінець XVIII – середину XIX ст. Період буржуазних революцій, на думку О. Бочковського, був часом «реконструкції політичної карти Європи в дусі національних засад» [4, с. 87], який започаткували Італія і Німеччина, а також мало місце «поступове осамостійнення та об'єднання балканських народів Греції, Сербії, Румунії» [4, с. 88]. Дію географічного чинника О. Бочковський бачить в тому, що процеси державотворення проходили швидше в Центральній Європі, ніж у Східній.

Суспільний чинник він пов'язує з процесами розвитку капіталізму і демократії, тому що саме остання забезпечує нижчим верствам суспільства повноправне становище в національній спільноті.

Досліджуючи характер взаємозв'язку і взаємовідносин нації та держави, О. Бочковський зазначав, що «кожна нація покликана і має право утворити свою державу. Як людство складається з певного числа народів, так і світ має бути поділений на стільки ж держав. Що нація – то держава; що держава – то нація» [4, с. 88], хоча у чистому вигляді таку схему, на його думку, реалізувати було майже неможливо. Він поділяв сучасні йому держави на два види: національно-змішані, тобто «держави народів», та національні держави.

Хоча етнонаціональні кордони в процесі державотворення, як правило, не співпадають з державними, проте кожна держава, за О. Бочковським, «зацікавлена в тому, щоб кількість інонаціонального населення була в ній якнайменше», прагне до того, щоб «засимілювати своїх іногородців... використовуючи для цього усі свої суспільні та господарські переваги» [4, с. 91]. Водночас О. Бочковський зазначав, що інтереси національних меншин потребують захисту з боку органів державної влади, вважав за необхідне обмеження державного егоїзму. Вчений писав, що держава «вимагаючи лояльності від своїх меншин, мусить також дотримати щодо них свої зобов'язання», щоб усунути «джерело постійного напруження» [4, с. 93 – 94].

О. Бочковський з'ясовує сутність націоналізму, виділяючи в ньому два типи. Перший – романтично-гуманістичний націоналізм, який формується під час зародження нації, ґрунтується на демократичних засадах. Вчений зазначає, що романтичний націоналізм середини ХІХ ст. «... був наскрізь гуманітарний, приймаючи без застережень шляхетну національну філософію Гердера, цього «архіжерця чистої людяності» який наприкінці ХVІІІ ст. інтуїтивно відчув історичне призначення нації в майбутньому розвитку людства» [3, с. 5]. Другий – паннаціоналізм, який виникає після Першої світової війни і якому властивий ірраціоналізм, спрямованість на утвердження культу сили і міжнаціонального протистояння. О. Бочковський зауважує, що в паннаціоналізмі «слід розрізняти два різні аспекти: з одного боку ревізіонізм

переможених держав, як напр., Німеччини чи Угорщини,... та змагання недержавних і поневолених народів, обійдених Мировою Конфедерацією й знову закріпачених, як напр., український народ, що опинився в гіршій ситуації, ніж польський після віденського миру після 1815 року» [3, с. 5], що саме паннаціоналізм, на думку вченого, приведе людство «до націократії, тобто до політичного панування нації у найближчому майбутньому» [4, с. 127]. Таким чином, за О. Бочковським, саме нація має стати головним суб'єктом політики, основним інститутом політичної системи на противагу церкві та вже існуючій державі. Націократія, вважав вчений, стане новим типом держави, яка зможе примирити антагонізм і відповідно сепаратизм національно свідомих народів із централізмом і автократизмом держави [4, с. 128].

О. Бочковський вважав, що утвердження націократії буде здійснюватись напружено, поступово, не виключаючи війн і революцій, «...вимагатиме попереднього духовного і морального переродження людства і народів. Потрібно буде звільнитись від культу абсолютної державної суверенності й примиритись із дійсністю, що право на самовизначення мають усі національно свідомі народи без будь якого винятку... Доведеться зректись мрії про світову гегемонію тієї чи іншої світової нації...» [4, с. 131].

Криваві події Першої світової війни, початок формування повоєнної Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, на думку словацького історика і журналіста Івана Гватя, підштовхнули О. Бочковського до теоретичної розробки питання щодо головних принципів формування нового світового порядку, який би гарантував на основі норм міжнародного права захист міждержавним народам і національним меншинам. Слід нагадати, що в 1916 році в Європі проживало 62 народи в 28 державах [1].

О. Бочковський передбачав неминучість руйнації Версальського миру та Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин в цілому. Вже в 1920 році він зазначав, що ревiзiя Версальського договору чи, в крайньому випадку, «його коректура, є справою, може навіть дуже близького майбутнього» [1].

По завершенню Першої світової війни вченими і дипломатами розроблялось багато проектів, що передбачали об'єднання держав. Це – Східноєвропейський, Центральноєвропейський, Балканський, Кавказький, Дунайський, Балтійський та інші проекти союзів. О. Бочковський поділяв ідею формування союзів держав, бо вони могли стати основою майбутнього загальноєвропейського союзу. Він писав, що це – є проекти союзів держав, «із яких повинна з часом сформуватися загальноєвропейська унія», а поневолені народи, які будуть звільнятися, мають направлятися до майбутніх Сполучених Штатів Європи... через повну самостійність до майбутньої всесвітньої федерації. Таким має бути гасло на цей час для поневолених і недержавних народів Європи» [1].

Водночас О. Бочковський досліджує проблему суверенітету держав, які увійдуть до союзів держав. На його думку, набувши членство в такому союзі, держава буде мати лише відносний суверенітет, так як певну частку свого суверенітету держава мусить передати його керівним органам, перед якими відповідатиме як за свою внутрішню, так і зовнішню політику. При цьому вчений вважає, що «фактична самостійність одиночних народів і країн зовсім не буде обмеженою», навпаки, держави-члени Союзу держав будуть самостійними, матимуть захист від несподіваних нападів та інших ексцесів з боку сильніших сусідів.

І. Гватч вважає, що на час розробки О. Бочковським цих ідей, вони могли сприйматися громадськістю, вченими як своєрідні фантазії чи мрії. Проте сьогодні їх можна сприймати як теоретично обґрунтовану ідею об'єднаної Європи, яка знайшла своє втілення в Європейському Союзі, до складу якого сьогодні входить 28 країн.

Отже, сучасна нація, за О. Бочковським, не може існувати без політичної самостійності у формі власної держави з власною територією, демократичним політичним режимом і республіканською формою правління. Вчений відстоює ідею розвитку капіталізму і демократії, які виводять на історичну арену колись пасивні суспільні класи – робітників і селян, утворення широкої мережі громадських інституцій, підтримки середнього класу, визнання національної

ідеї основою буття й сутності нації. Він розумів націю перш за все як спільність національного духу, свідомості і волі, а націократію вважав новим типом держави. О. Бочковський обґрунтував ідею об'єднаної Європи, яка знайшла своє втілення в Європейському Союзі.

Література

1. Гвань И. Прозрение Ольгерда Бочковского: Украинский политолог – визионер объединенной Европы / Иван Гвань. // День. – 2009. – 18 декабря. – С. 8.

2. Бочковський О. І. Вступ до націології (7. Преісторія й каменярі нації) / Ольгерд-Іполіт Бочковський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstor.com/ukrstor/natiologia07.html>

3. Бочковський О. І. Вступ до націології (V. Націософія) / Ольгерд-Іполіт Бочковський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstor.com/ukrstor/natiologia31.html>

4. Бочковський О. Вступ до націології / Ольгерд Бочковський. – К.: Генеза, 1998. – 144 с.